

СПІВВІДНОШЕННЯ ЯВИЩ І ПОНЯТЬ «ОСОБИСТІТЬ» ТА «СУБ'ЄКТ»

Вінницький національний технічний університет

Анотація: Досліджено явища і поняття «особистість» та «суб'єкт». Визначено їх ключові характеристики. Розкрито сутність феномену суб'єктності у співвідношенні понять «особистість» та «суб'єкт».

Ключові слова: особистість, суб'єкт, суб'єктність, суб'єктність особистості.

Abstract: The phenomena and concepts of «personality» and «subject» are studied. Their key characteristics are defined. The essence of the phenomenon of subjectivity in the correlation of the concepts «personality» and «subject» is revealed.

Key words: personality, subject, subjectivity, subjectivity of the individual.

Вступ

В сучасній науці, зокрема українській психології, відбувається активний процес дослідження суб'єктності особистості. Важливим аспектом ефективного дослідження суб'єктності особистості та розробки цілісної теорії суб'єктності особистості є буттєва та категоріальна ідентифікація особистості та суб'єкта.

Метою статті є дослідження питання співвідношення явищ і понять «особистість» та «суб'єкт».

Основна частина

Однією із проблем, що виникають в процесі дослідження суб'єктного буття особистості є розкриття його сутності та змісту у співвідношенні понять «особистість» та «суб'єкт».

У психології існують різні уявлення про співвідношення цих понять, від їх ототожнення (С. Рубінштейн), гетерохронної представленості в розвитку (Л. Анциферова), визначення періодів їх збігу (Б. Ананьєв), розуміння особистості як більш загального поняття щодо суб'єкта (К. Абульханова-Славська), навпаки, визнання поняття «суб'єкт» ширшим щодо визначення особистості (А. Брушлінський, О. Сергієнко, В. Татенко) до встановлення складних взаємозв'язків (наприклад, прагнення «бути особистістю» завдяки ідеї суб'єктності (В. Петровський) [1, с. 126].

Сучасні уявлення про суб'єкт у психології можна поділити на дві альтернативні позиції. Перша, родоначальником якої є Б. Ананьєв, відстоює самостійність суб'єкта в системі людської індивідуальності, яка існує як підструктура поряд з індивідом і особистістю [2]. Представники другої позиції на чолі з А. Брушлінським стверджують, що суб'єкт виступає як інтегральна характеристика людини в цілості її системних властивостей [3].

Згідно з першою особистість слід розуміти як стрижневу структуру суб'єкта, що задає загальний напрямок самоорганізації й саморозвитку. Особистість, на думку Є. Сергієнко, визначає напрямок руху, а суб'єкт здійснює його конкретну реалізацію через координацію вибору цілей і ресурсів індивідуальності людини. За таких обставин носієм змісту внутрішнього світу людини виступає особистість, а реалізація цього змісту в конкретних життєвих ситуаціях належить суб'єкту [4].

Друга позиція базується на філософському розумінні співвідношення субстрата й властивості. Особистість, за А. Карпінським, слід розуміти як стійкий субстрат, а суб'єктність як мінливу властивість особистості, обумовлену її субстратними характеристиками. Особистість, стверджує автор, спираючись на теоретичні посилання С. Рубінштейна, необхідно визнати єдиною й інтегративною основою, на якій вибудовуються безліч проявів суб'єктності. Суб'єкт множиться пропорційно кількості видів і форм довільної активності, які здійснює людина. Зріла й цілісна особистість має свободу вибору своєї особистісної позиції щодо плануємого виду активності – бути або не бути її суб'єктом. Суб'єкт – це не окрема, самостійна інстанція, а особистість, яка розглядається в певній системі координат з точки зору її функціональності в регуляції активності, психічних процесів, поведінки й життя в цілому [5].

Орієнтуючись на наведені методологічні й теоретичні позиції, О. Лукасевич конкретизує концептуальне розуміння суб'єкта. По-перше, психологічна категорія особистості є ширшою за категорію суб'єкта: особистість єдина й цілісна. Цілісна особистість як істотне, субстратне утворення виявляється в множинні суб'єктів, актуалізація яких знаходить своє вираження залежно від реалізуємих особистістю видів і форм довільної активності. По-друге, суб'єкт – вищий прояв особистості, проте особистість може й

не виступати суб'єктом у тому чи іншому виді людської активності. Зріла, сформована особистість здійснює вибір як відносно прояву себе в певному виді активності, так і відносно міри прояву своєї суб'єктності. По-третє, особистість розподіляє свій особистісний і психічний потенціал за видами активності й здійснює регуляцію ступеню її включеності у види діяльності через зміну міри прояву себе як суб'єкта тієї чи іншої діяльності [6].

Цікавою та важливою для дослідження суб'єктного буття особистості є думка І. Нікітіної, про те, що справжнім суб'єктом буття є не особистість, а сутність людини. Це два різних способи Буття людини [7, с. 73].

Грунтовний аналіз співвідношення явищ та понять «суб'єкт», «суб'єктність» та «особистість» здійснено В. Татенком. Суб'єктна парадигма, на його думку, в дослідженні природи психічного фіксує увагу на різних суперечностях, фундаментальною з-поміж яких та, що існує між психікою, її суб'єктним ядром і тим, що у психології зазвичай позначається терміном «Я» [7, с. 330]. Для подальшого аналізу цієї проблеми вчений звертається до цілком психологічного тлумачення категорії суб'єкта, запропонованого відомим філософом В. Лекторським: «Для сучасної філософії суб'єкт – це насамперед конкретний тілесний індивід, який існує у просторі та часі, включений у певну культуру, має біографію, перебуває в комунікативних стосунках з іншими людьми. Безпосередньо внутрішньо по відношенню до індивіда суб'єкт виступає як Я» [8, с. 136].

У наведеному, на думку В. Татенка, визначенні не зовсім зрозуміло, чим тут поняття «суб'єкт» відрізняється від понять «людина» чи «особистість». Проблематичним видається також останнє твердження, в якому суб'єктність отожднюється з «яйністю», а не співвідноситься з нею. Можна спробувати розвести поняття «суб'єкт» і поняття «Я» як такі, що означають одне й те саме, але на різних рівнях узагальнення: філософському та психологічному. дослідник обирає інший шлях: «пропонується – слідом за В. В. Зеньківським – поняттям «суб'єкт» позначати у психології центр інтеграції, регуляції, координації, функціонування, відтворення і розвитку системи психіки, центр цілеспрямованого використання людиною цих своїх ресурсів заради досягнення автентичного рівня індивідуального буття» [9, с. 235].

Тому, як зазначає далі вчений, узагальнюючи уявлення Е. Гуссерля про «трансцендентного суб'єкта», К. Юнга про «Самість», В. Зеньківського про «суб'єктний центр психічного», С. Рубінштейна про «суб'єктну сутність людини», реально помислити існування власне людського суб'єктного ядра, що робить принципово можливим становлення людини людиною, визначає можливість зародження й логіку розвитку психіки в онтогенезі, конститує становлення і розвиток нашого емпіричного «Я», надає йому, так би мовити, повноважень суб'єктної інстанції, енергетизує та встановлює онтологічні рамки, в межах яких «Я» може реалізовувати індивідуалізовані програми самоздійснення. «Я» – це форма відображення і актуалізації суб'єктності, спосіб виокремлення людською істотою себе з-поміж інших як автономного сутнього, здатного інтуїтивно відчувати й усвідомлювати свої онтичні інтереси, а також цілеспрямовано задовольняти їх, долаючи внутрішні та зовнішні перешкоди. У форматі «Я» суб'єктність існує, виявляється, актуалізується і набуває свого розвитку [9, 236]. З позиції В. Татенка, особистісне потрібно виводити із суб'єктного як істотного, а не навпаки [10, с. 230].

Подібна схема відношень між суб'єктною інстанцією та інстанцією «Я» лежить в основі чи не кожного з основних філософсько-психологічних учень. Так, у психоаналізі З. Фрейда роль суб'єктної інстанції різним чином поділяється між Ід, Его і Супер-Его. В екзистенційній психології Ж.-П. Сартра – це «Проект», в онтопсихології А. Менегетті – «Ін-сьо» тощо. В. Татенко керується таким поняттям, як «субстанційні інтуїції суб'єктного ядра психіки», намагаючись підкреслити животворний і духотворний характер цієї інстанції [9, 236].

Суб'єктність, на думку В. Татенка, нутриться у глибинах нашого «Я» і становить його сутнісне ядро, біосоціопсихогенетичну основу формування та розвитку таких базових людських утворень, як особистість, індивідуальність тощо. Це той внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє індивідові користатися унікальною можливістю, наданою йому природою і суспільством, – увійти у взаємодію з ними і відтак ствердитися в онтичному статусі людини [9, 237].

Поняття особистості по-різному трактують американські психологи [11, с. 15]. Так, К. Роджерс описував особистість у термінах самості як організовану, довгочасно, суб'єктивно сприйману сутність, що є серцевиною наших переживань [12]. Г. Олпорт визначав особистість як те, що індивідуум являє собою, внутрішнє «дещо», яке детермінує характер взаємодії людини зі світом [13], Е. Еріксон – як функцію результатів кризи [14], А. Бандура – як патерн безперервного взаємовпливу індивіда, поведінки і ситуації [15].

У своїй праці «Особистість: психологічна інтерпретація» Г. Олпорт наводить 50 різних визначень особистості, описує і класифікує їх [11]. Переглянувши різні визначення особистості, вчений запропонував формулювання, яке стало, на думку С. Клонінгер, класичним визначенням поняття особистості: «Особистість є динамічна організація всередині індивіда психофізичних систем, які визначають його унікальне пристосування до навколишнього середовища» [16, с. 258].

Як зазначає С. Клонінгер, думка про організацію, чи єдність, є не у всіх теоріях. Традиційні теорії навчання оперують дискретними поведінковими одиницями, чи сукупними реакціями на стимул.

Психоаналіз намагається розділити людей на конфліктуючі частини. Г. Оллпорт вважає, що психоаналіз має обмежений погляд на особистість, так як базується на клінічних категоріях осіб і вивчає людей, які не досягли повної інтеграції і у яких окремі якості не узгоджуються з іншою особистістю. Посилаючись на «динамічну організацію», дослідник заявляє, що здорові люди стають інтегрованими, «зводячи все воедино», «здорова особистість стає організованим і саморегулюючим цілим» [16, с. 258], яке, на нашу думку і визначається поняттями «суб'єкт» та «суб'єктність».

Особистість це цілісне явище, інтеграційним центром якого є емпіричне «Я», суб'єкт як особистість – цілісне явище, інтеграційним центром якого є суб'єктне або сутнісне «Я». Сутнісне тому, що суб'єкт є сутнісною основою особистості як суб'єкта, але ця сутність носить смисловий, телеологічний характер, який ще потрібно відкрити та актуалізувати.

В контексті зовнішнього буття особистості (зокрема суспільного), суб'єкт це особистість, але особистість «високого рівня розвитку», «дозріла особистість (особистісна зрілість)», «суб'єктна особистість». В контексті внутрішнього буття особистості суб'єкт це «організаційний, регулятивний, мотиваційний центр психіки та всього внутрішнього буття особистості», «суб'єктна інстанція». Суб'єкт це завжди особистість, але особистість не завжди є суб'єктом.

В контексті комунікативної парадигми буття людини (особистості), система «Я – Інший» не є системою «Особистість – Інший», тому що система «Я – Інший» за своєю суттю та формою передбачає суб'єктну визначеність «Я» та «Іншого». Особистість сама по собі не є суб'єктно визначеною, такою є «Я» як суб'єктна особистість (суб'єкт). Тому комунікативну систему «Я – Інший» можемо означити як систему «Суб'єктна особистість – Інший» або «Суб'єкт – Інший».

Висновки

Узагальнення поглядів вчених на поняття суб'єктності дає можливість визначити її як «інтегральну властивість особистості як суб'єкта». Особистість, на нашу думку, це форма існування та розвитку суб'єктності особистості, яка актуалізується у форму – особистість як суб'єкт (суб'єктна особистість). Якості суб'єктності формують певну систему, цілісність. Системність та цілісність суб'єктності актуалізується як суб'єкт. Суб'єкт – сутнісний центр особистості, знаходиться в певному «полі», «середовищі» суб'єктності, компоненти якого є чинниками розвитку суб'єкта як носія суб'єктності.

Література

1. Мухаметзянова Ф. Г. [и др.]. Размышления и представления о феномене субъектности в различных образовательных пространствах. Казань: Изд. центр Ун-та упр. «ТИСБИ», 2016. 252 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968. 432 с.
3. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке. *Психологический журнал*, т. 12. № 6. 1991. С. 3–10.
4. Сергиенко Е. А. Континуально-генетический принцип становления субъекта. *Субъектный подход в психологии*. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. С. 50–67.
5. Карпинский К. В. Подходы к пониманию субъекта в психологии. *Вестник Гродз. ун-та*. №2. 2006. С. 59–65.
6. Лукасевич О. А. Суб'єкт, суб'єктність і вчинкова активність [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://pspz_2013_1_10%20\(2\).pdf](http://pspz_2013_1_10%20(2).pdf).
7. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молоді людини в період повноліття. Київ: КНТ, 2008. 192 с.
8. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок*. Київ: Либідь, 2006. С. 316–357.
9. Лекторский В. А. Субъект. *Новая философская энциклопедия: в 4 т.* Москва: Мысль, 2001. т. 3. 654 с.
10. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 404 с.
11. Левченко Т. І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності. Вінниця: Нова книга, 2011. 448 с.
12. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Прогресс, 1994. 480 с.
13. Оллпорт Г. Личность в психологии. Москва: «КСП+», Санкт-Петербург: Ювента, 1998. 345 с.
14. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996. 344 с.
15. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург: Евразия, 2000. 320 с.
16. Клонингер С. Теории личности: познание человека. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 720 с.

Прищак Микола Дем'янович – канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця.

Pryshchak Mykola D. – Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa